

Гетьманська влада і місцеве самоврядування на Ніжинщині (квітень–листопад 1918 р.)

Становлення місцевих адміністративних структур в усі часи було і залишається одним з пріоритетних завдань влади в процесі організації державного життя. Доба Української революції 1917–1921 рр. суттєво змінила роль і місце земських та міських самоврядних органів. Питання формування та належного функціонування владних інституцій на місцях вагомо постало і в період Української Держави (УД), свідченням чого було продовження діяльності започаткованого за часів Української Центральної ради (УЦР) Департаменту місцевого самоврядування при Міністерстві внутрішніх справ.

В історіографічному плані дана проблема не була достатньо висвітлена. На окремі її аспекти звертали увагу безпосередні учасники національно-визвольних змагань В. Винниченко, П. Христюк, І. Мазепа, сучасні історики В. Солдатенко, Р. Пиріг¹. У даній науковій розвідці ставиться завдання показати специфіку становлення державної адміністрації на повітовому рівні в період УД.

На зміну демократичній владі 1917 р., загальним виборам до органів місцевого самоврядування та Установчих зборів із встановленням авторитарної влади П. Скоропадського прийшла система різнорівневих призначень. Після ліквідації інституту комісарів УЦР відповідно до наказу міністра внутрішніх справ

¹ *Винниченко В.* Відродження нації. — В 3-х томах. — К., 1990; *Христюк П.* Українська революція. Розвідки і матеріали. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. — В 4-х томах. — Відень, 1922; *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. К., 2003; *Солдатенко В.* Українська революція. Історичний нарис. — К., 1991; *Пиріг Р.* Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. — К., 2008; *Леміжанська О.* Діяльність Департаменту місцевого самоврядування МВС Української Держави (травень–грудень 1918 р.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. — Вип. 6. — К.: Інститут історії України НАН України, 2011. — С. 217–228.

Ф. Лизогуба від 14 травня 1918 р. були призначені губерніальні та повітові старости. Спочатку посаду Чернігівського губерньського старости отримав колишній голова губерньського земства М. Савицький, ніжинського повітового старости — голова повітового земського зібрання М. Висоцький². Невдовзі М. Савицький став товаришем міністра внутрішніх справ УД³, а М. Висоцький 28 червня обійняв посаду Чернігівського губерньського старости. За таких умов Ніжинським повітовим старостою став С. Синдаревський, який залишався на посаді до кінця правління П. Скоропадського.

Призначення М. Висоцького спочатку повітовим, а згодом губерньським старостою було обумовлено двома факторами. Перш за все, він належав до кола досвідчених земських діячів, подруге, окрім головування в земському зібранні та участі в роботі низки громадських організацій очолював союз землевласників Ніжинського повіту, що було гарантією прихильного ставлення до нової влади. Рада міністрів Української Держави при формуванні владних структур на місцях намагалася спиратися на досвідчених земців, котрі мали неабиякі управлінські здібності, набуті у своїй попередньої діяльності. Роблячи на них ставку, гетьманський уряд цілковито мав рацію, оскільки ці діячі добре знали специфіку свого регіону, користувалися авторитетом серед місцевої громадськості й населення, що мало велике значення для належного функціонування місцевих органів влади.

Стан економіки і господарства Ніжинського повіту після року революційної влади, спочатку Тимчасового уряду, а згодом Української Центральної Ради був, без перебільшення, скрутним. З ліквідацією органів поліції, які виконували не тільки функції забезпечення правопорядку, а й займалися фіскальною справою, налагодити належним чином збір податків революційним органам влади так і не вдалося. На 15 січня 1918 р.

² Черниговская земская газета. — 1918. — 4(17) травня.

³ Там само. — 29 червня.

недобір становив 330 000 карб.⁴ Земські органи неодноразово зверталися до громадян із закликом про сплату податків. Надзвичайні збори Ніжинської повітової народної управи*, розглянувши 4 березня 1918 р. доповідь про фінансовий стан і зазначивши відсутність грошей у скарбниці земства через велику заборгованість селянства, що загрожувало припиненням усякої праці, «в останнє» звернулися «до населення, котре і просили і благали виконати свій громадський обов'язок і негайно внести податки»⁵. Та справа із збором податків не поліпшувалася. Скрутне економічне становище посилювалося й від того, що земство не могло скористатися позикою, оскільки із січня 1918 р. в казначействі не було грошей. Їх відсутність в однаковій мірі позначилась і на всіх інших фінансових установах, де управа могла отримати позику. Вийти з цього замкнутого кола народній управі так і не вдалося.

Єдиними установами повіту, що втримали фінансову рівновагу, стали кредитні спілки. У звітах за 1918 р. у більшості з них хоча і зафіксовано скорочення чисельності членів та обігових коштів, проте воно було незначним. Застій у діяльності цих товариств поглиблювався частими примусовими вилученнями коштів на утримання хліборобських загонів, які сприяли підтримці гетьманської влади в повіті⁶.

Бездіяльність місцевої влади викликала потребу негайної перевірки та реорганізації земств гетьманською владою. Протягом семи з половиною місяців існування Української Держави Міністерство внутрішніх справ активно контролювало та нама-

⁴ Журнали Нежинского уездного земского собрания очередной сессии 1917 года и чрезвычайных собраний 4–7-го марта, 16-го апреля и 4 июля 1917 года. — Нежин, 1918. — С. 34.

* Відповідно до закону Центральної Ради «Про зміну назв земських інституцій» від 19 грудня 1917 р. повітові земські управи було перейменовано на повітові народні управи.

⁵ Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО), ф. 1785, оп. 1, спр. 65, арк. 5.

⁶ Ніжинський відділ державного архіву Чернігівської області (далі — НВДАЧО), ф. 1335, оп. 1, спр. 45, арк. 23.

галосся реорганізувати місцеве самоврядування. Ця обставина значно ускладнювала відносини земств з владними структурами гетьманату. Чимало земських діячів виявились неспроможними працювати за нових умов. П. Скоропадський пояснював це наступним чином: «Старости, що не бачили жодної можливості працювати зі старими земствами, утвореними з елементів, обраних під час революції, розпустили земські зібрання, призначивши тимчасово для провадження справ осіб з числа членів управи або поновлюючи старі дореволюційні склади земств, додаючи туди ще представників від усіх верств населення, котрі або взагалі не брали участі в земській справі, або ж брали участь у дуже обмеженій кількості»⁷. Очевидно, певна доля правди у такому поясненні була.

Для закріплення стабільної влади в повіті цілком слушним стало рішення нового уряду зосередити господарську та фінансову діяльність в руках земських самоуправлінь. Впроваджуючи його в життя, міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб 7 червня 1918 р. надіслав губернським старостам обіжник, в якому чітко зазначалося, що «самоврядування виконують серйозні державні завдання і несуть відповідальні обов'язки по місцевому господарству, а через це треба до них мати відносини по змозі обережні, з огляду на що пропоную брати супроти самоврядувань, як таких, рішучі заходи щодо розпуску міських дум та їх виконавчих інституцій лише у виключних випадках, сповіщаючи мені в подробицях висновки, на підставі котрих взято заходи і міркування Ваші про це для остаточного вирішення питання щодо стану цих самоурядувань»⁸.

Протистояння земств та гетьманського уряду найповніше виявилось під час ревізії місцевих управ різного рівня, проведеної владою для з'ясування стану земського та міського господарства. Політичний підтекст ревізії чудово розуміли сучасники тих подій, адже представники волосних управ найчастіше були

⁷ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 — грудень 1918. — К.—Філадельфія, 1995. — С. 206.

⁸ Державний вісник. — 1918. — 28–29 липня.

прихильниками соціалістичних партій, котрі відверто вороже ставилися до нової влади. Опускаючи певний політичний аспект ревізування земств, слід зазначити, що об'єктивна необхідність для їх перевірки існувала, оскільки в ході формування волосних управ до числа їх членів потрапляли й особи, цілком непридатні до управлінської роботи. Замість підвищення фахового рівня співробітників волосного рівня, надання їм кваліфікованої інструкторської допомоги (як це робили земства), уряд вирішив вдатись до більш жорстких заходів. Старостам було надано право розпускати волосні управи у випадках перевищення повноважень, безгосподарності та виявлення дій злочинного характеру⁹.

Наслідком таких ревізій стала повна апатія волосних управ до виконання своїх службових обов'язків. Так, тільки 30 червня відбулося перше після державного перевороту засідання Носівського земського зібрання. На ньому були присутні 22 особи з 50. Очікування нового закону про волосне земство цілком позбавило земців ентузіазму, на якому трималася останнім часом їхня робота. У зв'язку з тим, що голова волосної управи І. Галета перебував у ніжинській в'язниці, постало питання про вибори нового голови. Проте, вибори так і не відбулися. Натомість ревізійна комісія, ознайомившись з фінансовими звітами управи, виявила недостачу в розмірі 9 000 карб. Однак, під час роботи комісії до волосної скарбниці невідомими особами було внесено 5 300 карб. без відповідних на те доручень та посвідчень, що свідчило про явні попередні зловживання та повний безлад у фінансових справах управи¹⁰.

Не зважаючи на певні непорозуміння між виборними волосними земствами та повітовим старостою, протягом перших чотирьох місяців нової влади Дроздівська, Макіївська, Володько-Дівицька та Монастирищанська управи продовжували свою роботу у незмінному складі. Справжня хвиля швидкоплинних ротацій охопила усі без винятку волості повіту після провалу

⁹ Державний вісник. — 1918. — 11 липня.

¹⁰ Черниговская земская газета. — 1918. — 6(19) липня.

серпневого повстання проти гетьманської влади. Вона почалася 1 вересня й тривала до 18 листопада 1918 р. Тоді за наказом ніжинського повітового старости було повністю оновлено склад усіх волосних управ. Головами волосних управ в основному призначалися старші вартові державної варті, які довели свою вірність гетьманській владі¹¹. Склад Ніжинської повітової народної управи призначив особисто губернський староста у наступному складі: С. Шепель (голова), Г. Забіло, М. Моругій, М. Віницький, Д. Герасименко, П. Кононенко¹². До компетенції оновленого складу повітової управи відтепер додалося керівництво справами освіти у повіті. Тому з 12 вересня по 23 жовтня управа розглядала питання виключно освітнього характеру¹³.

Узагальнюючи головний зміст заходів щодо реорганізації управлінських структур на Ніжинщині, можна констатувати, що відбулось скасування інституту комісарів УЦР, місце яких зайняла більш чисельна когорта старост. Так, якщо комісари УЦР призначалися лише до повітового рівня, старости УД призначалися до волостей та навіть окремих населених пунктів. Це, безперечно, свідчило про врахування негативного досвіду роботи управлінських структур на місцях за Центральної Ради. Взаємодія із земськими установами була необхідною, адже налагодження нового адміністративного апарату вимагало значної кількості кваліфікованих кадрів та часу. Проте, призначені на швидку руку старости та члени волосних управ не завжди відповідали цим посадам, що в свою чергу вимагало повторного оновлення кадрів і тим самим послаблювало позиції гетьманської влади на місцях.

В той час, коли практично всі владні структури Ніжинського повіту зазнали системної реорганізації, Міська управа продовжувала свою роботу у попередньому складі. Свого ставлення до перевороту гласні так і не сформувавши¹⁴. Тільки

¹¹ НВДАЧО, ф. 1106, оп. 1, спр. 1, арк. 16.

¹² Там само, ф. 342, оп. 1, спр. 1953, арк. 1.

¹³ Там само, арк. 1–36.

¹⁴ Там само, ф. 341, оп. 1, спр. 1404, арк. 51.

18 липня 1918 р. до міської управи надійшов лист повітового старости з вказівкою про складання гласними думи присяги на вірність УД. Проте, це питання навіть не обговорювалося, оскільки гласні самоуправління перебували на громадській, а не на державній службі, відтак присягати ніхто не став. За таких обставин управа продовжувала свою роботу до ухвалення закону про розпуск міських дум і про новий порядок обрання міського самоврядування. Закон вступав у дію з моменту його оголошення, отже 17 жовтня о 22 годині голова повідомив про розпуск думи і оголосив роботу гласних закінченою¹⁵. Внаслідок такого нововведення місто залишалось без звичних органів управління аж до падіння гетьманського режиму. Органи міського самоврядування відновили свою роботу 11 грудня 1918 р. із встановленням влади УНР.

Гетьманська адміністрація на місцях відчувала значну залежність від німецького командування. Останнє втручалось практично в усі сфери життя повіту, особливо у господарські питання. Не сприяли зміцненню авторитету гетьмана й конфлікти між німецькою армією та населенням. Ще за УНР, на початку квітня міська управа розглядала скарги жителів околиць Ніжина на розквартированих у місті німецьких військово-службовців¹⁶. Своєю поведінкою німецька військова влада скомпрометувала себе перед населенням, хоч неодноразово заявляла, що не буде втручатися у внутрішнє життя і побут мешканців.

Новою перепоною на шляху встановлення взаєморозуміння між владою та населенням повіту стала поява низки наказів, що обмежували громадянські свободи. 17 травня 1918 р. Ніжинський повітовий староста, посилаючись на телеграфне розпорядження міністра внутрішніх справ, заборонив проведення мітингів і зібрань. Заборона була продубльована 26 травня наказом німецького районного коменданта Ніжина барона фон-Россіна.

¹⁵ НВДАЧО, ф. 341, оп. 1, спр. 1404, арк. 153.

¹⁶ Там само, арк. 37.

У тому ж наказі комендант повідомив населенню, що він «за цілковитої згоди з українським губернським комендантом і командиром Чернігівського українського корпусу взяв на себе всю поліцейську владу в підлеглому районі»¹⁷. З цього часу контроль за дотриманням правопорядку на Ніжинщині належав до юрисдикції як німецького контингенту, розквартированого в межах повіту, так і гетьманських органів правопорядку — державної варти. З часом надійність такого контролю погіршилась. Перш за все, це стосувалося державної варти, оскільки вже з червня відчувався брак коштів на її утримання, а відтак, вартові просто кидали службу, чим ослаблювали дієздатність своїх підрозділів¹⁸.

З перших місяців існування УД існувала низка внутрішніх проблем, які потребували негайного вирішення. Найбільшу небезпеку становила продовольча криза. Нестача продуктів харчування відчувалася не лише у містах, а навіть у селах повіту. 26 травня 1918 р. голова виконавчого комітету с. Заньки Ф. Пилипенко-Сацок повідомляв ніжинському повітовому старості: «...Тепер же підходить червень місяць, все село кричить хліба, якого мається в хлібозаготівельній крамниці всього озимого — 150 пудів, а ярого (ячменю) близько 250 пудів. Хліб же цей притримується виключно для воїнів-інвалідів, полонених, найбідніших вдів та солдаток. Маючи на увазі сказане, виконком просить Вашого розпорядження про задоволення хлібних потреб, дозволити вилучити надлишки хліба, у кого такі є, після проведеного обліку, так як це питання на даний час є досить небезпечне. За відсутності хліба та інших засобів до існування такі родини можуть вдатися до грабунків»¹⁹.

Проте, для таких дій старости не мали відповідних повноважень, адже надлишки продуктів належали заможним землевласникам (хліборобам), й для їх вилучення необхідні були

¹⁷ Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917–1919 гг.). Сб. док. и мат. — Чернигов, 1957. — С. 156.

¹⁸ Там само. — С. 172.

¹⁹ НВДАЧО, ф. 342, оп. 1, спр. 3435, арк. 25.

спеціальні розпорядження або постанови. Аналогічна ситуація з продовольством склалася й у самому Ніжині. Не зважаючи на те, що губернська продовольча управа рішенням від 24 червня виділила для потреб міста 27 вагонів збіжжя та ще 2 вагони з Полтавщини, отримати цей хліб було практично неможливо²⁰.

В той час, коли владі варто було вживати заходів по заспокоєнню наростаючого невдоволення населення, Рада міністрів 15 липня видала закон «Про передачу хліба врожаю 1918 р. у розпорядження держави»²¹, який на місцях доповнювався спеціальними розпорядженнями. 18 липня 1918 р. Ніжинський повітовий староста зробив відповідне оголошення населенню повіту: «Весною цього року велика частина приватновласницьких земель, як польових, так і городніх, у повіті була захоплена селянами самовільно за допомогою так званих земельних комітетів. Більшість городніх земель городники засадили картоплею, яку тепер починають копати для своїх потреб, не дивлячись на те, що вона ще молода і цим знижується загальна кількість врожаю. Маючи це на увазі, оголошую, що без дозволу власника землі ніхто не має права займати врожаю як на польовій, так і на городній землі. Всяка спроба загарбників заволодіти всім або частиною врожаю, в яких би овочах чи злаках вона не виражалася, без дозволу або згоди з власником, буде розглядатися як самоуправство і каратися німецьким військовим судом, згідно німецького оголошення від 6 червня 1918 р.»²². Такими діями гетьманська адміністрація викликала ще більше невдоволення селян повіту.

Наростання протягом перших місяців гетьманської влади масових соціальних протестів у повіті створило сприятливе підґрунтя для ведення більшовиками активної агітаційної роботи серед селянства. Перш за все йшла агітація за збройне повалення гетьманської влади. За таких умов у Ніжинському повіті назрівав масовий спротив селянства, невдоволеного земельною і

²⁰ НВДАЧО, ф. 341, оп. 1, спр. 1404, арк. 140.

²¹ Державний вісник. — 1918. — 19 липня.

²² Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917–1919 гг.). — С. 165–166.

продовольчою політикою, а також присутністю німецького війська. І хоч організований більшовиками збройний виступ не набув широких масштабів і зазнав поразки, він значно ускладнив політичне становище у Чернігівській губернії та Ніжинському повіті, поглибив протистояння між владою та населенням.

Провал серпневого повстання спровокував переслідування учасників виступу та їхніх прихильників. Так, 18 серпня у Ніжині за законами військового часу було розстріляно 9 учасників повстання, а за захоплення ватажка партизан М. Кропив'янського призначалася винагорода у 50 000 карб.²³ Місцева адміністрація не знала, що ватажок з рештками свого загону давно покинув територію повіту і приєднався до більшовицького формування у нейтральній зоні.

Поряд з показовим покаранням учасників повстанського руху гетьманська адміністрація все ж намагалася дотримуватися принципів законності при розгляді справ осіб, що потрапили до ніжинської в'язниці за підозрою у причетності до повстання. За відсутності доказів при проведеному судовому слідстві із тюремних застінків було звільнено багато ні в чому неповинних мешканців повіту. Часом звільнення відбувалося за прямого втручання у справу губернського старости. Зокрема, після отримання наказу М. Висоцького було звільнено заарештованих Ніжинським повітовим комендантом М. Колодія, Є. Березанського, Д. Крутька. 23 вересня 1918 р. за постановою Ніжинського повітового старости було звільнено колишніх моряків Г. Євтуха, Ф. Галату, І. Самойленка та І. Литвина, мешканців Ніжина. 11 вересня було звільнено М. Федченка, якому приписували участь у нападі на Ніжин. 16 жовтня 1918 р. дочекався справедливого рішення місцевого суду ще один колишній моряк, мешканець Ніжина В. Солобай²⁴. Подібна судова практика дає можливість зробити висновок, що гетьманська влада намагалася наочно довести населенню принципи дотримання законності, проголо-

²³ Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов. — С. 178–179.

²⁴ НВДАЧО, ф. 1106, оп. 1, спр.1, арк. 6; ф. 1131, оп. 1, спр. 1559, арк. 25, 26; 49.

шені у гетьманській грамоті і низці звернень до українського народу.

Ведення боротьби партизанськими методами відкривало широкі можливості перед охочими розжитися зброєю, яку так ревно вилучали німці. Наслідком цього стала поява збройних формувань з місцевих жителів. Одна з таких груп активно діяла до початку жовтня в районі Носівських лісів. Жертвами носівської банди стали заможні мешканці Носівки та околиць сіл, що доводить поінформованість грабіжників, а звідси і їх походження²⁵.

У боротьбі з анархією і бандитизмом місцева адміністрація посилила державну варту. На підставі затвердженого штату резервної кінної сотні у Ніжинському повіті повітовий староста С. Синдаревський видав наказ про зарахування до неї 95 осіб та затвердив командний склад. Виконуючим обов'язки командира став поручик М. Буримов, півсотенним — О. Лешков, старшими вартовими — Г. Веселуха, Є. Бражников, Д. Озеровський, В. Григор'єв²⁶. Але штат сотні не був постійним. Після нетривалого перебування на службі семеро вартових молодшого розряду подали прохання про звільнення. Охочих потрапити до лав вартових не меншало, тому 15 жовтня 1918 р. до козаків було зараховано ще 29 осіб²⁷. Таким чином, у Ніжинській повітовій резервній сотні на початку жовтня 1918 р. перебувало 117 вартових. Проте, 16 жовтня 1918 р. лави вартових покинуло 53 особи²⁸. Ймовірно, пов'язана із дисципліною служба була до вподоби далеко не всім, про що свідчили подані козаками резервної сотні масові прохання про звільнення. Це призвело до зменшення загальної кількості вартових, яка від того часу становила 64 службовця. Дана цифра впродовж подальшого існування самої сотні зазнавала змін через окремі звільнення та призначення, проте ці зміни не були суттєвими.

²⁵ Черниговская земская газета. — 1918. — 5(18) жовтня.

²⁶ НВДАЧО, ф. 1106, оп. 1, спр. 1, арк. 18–19.

²⁷ Там само, арк. 49.

²⁸ Там само, арк. 58.

Така плинність кадрів серед службовців державної варті послаблювала її дієздатність, відповідно виникала потреба у створенні якоїсь громадської сили (окрім німців та гетьманських вартових), яка б стала на оборону Української Держави. Такою силою стали добровільні загони хліборобів, які формувалися в основному із числа заможних господарів-землевласників. Майновий статус учасників цих загонів в повній мірі розкриває мотивацію позиції господарів, яка в першу чергу зводилася до захисту власного майна від нападів більшовиків та кримінального елемента. Загонам надавали підтримку губернський та повітові старости. Так, керуючись телеграмою Чернігівського губернського старости від 17 серпня, інспектором хліборобських загонів Ніжинського повіту було призначено поручика А. Голобородька. Матеріальну базу загону забезпечувала повітова земська управа²⁹. Хлібороби, маючи підтримку місцевої адміністрації, вдавалися до тиску на існуючі фінансові установи з метою отримати гроші на власне утримання. Така самодіяльність аж ніяк не сприяла порозумінню населення повіту з гетьманською адміністрацією.

Найтяжчим тягарем, що ліг на плечі селянства, стало виконання продовольчих поставок німцям за їх союзницьку допомогу. Окрім цього, населення мало забезпечувати постачання продовольства для німецьких залог по округам. На виконання цього 12 волостей Ніжинського повіту мали доставити в Ніжин продовольство для тижневого утримання німців: 8,5 т картоплі та понад 1,5 т сала³⁰. На початку жовтня постачання продовольства на кожні півмісяця було покладено на Вертіївську та Монастирищанську волості. Так, з Вертіївки раз на два тижні мали поставляти 25 пудів сала, 88 пудів картоплі, 300 пудів сіна та 100 пудів соломи; з Монастирища — 15 пудів сала, 88 пудів картоплі, 200 пудів сіна та 300 пудів соломи³¹.

²⁹ НВДАЧО, ф. 1106, оп. 1, спр.1, арк. 30; ф. 342, оп. 1, спр. 3420, арк. 58.

³⁰ Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917–1919 гг.). — С. 179.

³¹ Там само — С. 181.

Масштабні побори ставали найбільш вагомим рушієм у посиленні спротиву гетьманській владі. Населення повіту, перебуваючи у скрутному матеріальному становищі, все більше прислухалося до більшовицької агітації. До неї були причетні працівники волосних управ та вчителство, які найбільше потерпали від скрути. 16 вересня 1918 р. на засіданні повітової земської управи було розглянуто подання Ніжинського повітового старости щодо учителя с. Хотинівки Іваненка, як «палкого більшовика і ворога існуючого ладу», що вів агітацію серед населення про повалення влади. Було запропоновано звільнити Іваненка з посади вчителя с. Хотинівки³². Так, за ведення агітаційної роботи вчитель позбувся єдиного заробітку. Та це було ще досить м'яке покарання, за таку діяльність більш звичним було застосування арешту та покарання через суд.

На початку жовтня 1918 р. Чернігівський губернський староста М. Висоцький оцінював становище в губернії наступним чином: «Боротьба з бандитами в губернії йде на спад. У багатьох місцях, як наприклад у Ніжинському, Козелецькому та Глухівському повітах, створено добровільні партизанські загони з хліборобів, які ведуть успішну боротьбу з більшовицькими бандами. Місцева влада займається посиленням нагляду за демаркаційною зоною, через яку провозиться контрабандний хліб до Великої Росії. Органи місцевого самоврядування працюють при цілковитій згоді з місцевою владою»³³. Проте така характеристика представляла становище в губернії лише з формального боку, адже жодного слова не прозвучало про настрої населення, його ставлення до гетьманської влади. В умовах «спаду боротьби з бандитами» Чернігівська губернія перебувала протягом осені 1918 р., до початку широкомасштабних дій, ініційованих Директорією та більшовиками. Попри несумісність політичних орієнтирів, ці дві сили мали спільного ворога в особі П. Скоропадського. Ситуація ускладнювалася зовнішнім фактором. Листопадова революція в Німеччині похитнула надійність німець-

³² НВДАЧО, ф. 342, оп. 1, спр. 1953, арк. 7.

³³ Черниговская земская газета. — 1918. — 4 жовтня (21 вересня).

ких військ, які погоджувалися на нейтралітет у випадку чергової зміни влади в Україні.

Виданий гетьманом 10 листопада 1918 р. наказ про оголошення військового стану на Чернігівщині, Київщині і Полтавщині вже не зміг попередити збройний виступ, таємно підготовлений українськими соціалістами. 16 листопада Директорія розпочала повстання проти гетьманської влади. Цілком свідоме уникнення проведом повстання соціально-політичних гасел сприяло підтримці не лише національного табору, а й інших ворожих гетьманській владі сил. Обрана тактика забезпечила швидкий розвиток та масову підтримку виступу.

Головною силою повстанців на Чернігівщині стала Перша стрілецько-козацька (Сіра) дивізія, чотири полки якої були розквартировані по різних містах губернії. В ніч на 18 листопада в дивізії стався переворот, в результаті якого офіцери-гетьманці були усунуті з посад, а дивізія перейшла на бік Директорії. Протягом двох тижнів частини дивізії під командою полковників А. Пузицького, М. Крата, сотників В. Палія, С. Морозевича та інших старшин встановили владу Директорії в Конотопському, Кролевецькому, Сосницькому повітах та містах Ніжині, Бахмачі, Глухові, Шостці. 10 грудня 3-й полк «сірих» зайняв Чернігів. На цей час вся Чернігівщина контролювалася Республіканським військом³⁴.

Перші оцінки діяльності гетьманської адміністрації дали учасники відновлених земських та міських органів самоврядування. 24 грудня 1918 р. на засіданні Ніжинських повітових народних зборів голова зібрання І. Кузьменко охарактеризував стан земських справ, зробивши наголос на ті важкі умови життя, в яких перебувала демократія за часів гетьманщини. Він закликав збори розробити заходи по дотриманню спокою на місцях, запобіганню репресій з боку відновленої влади відносно гетьманців, давши змогу осудити їх історії. Демонструючи свою при-

³⁴ *Бойко О.Д.* Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. — Вип. 4. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — С. 222.

хильність до нової влади, голова повітової народної управи запропонував надіслати Директорії УНР вітальну телеграму: «Ніжинські надзвичайні повітові збори, захоплююче вітають Проводирів визволеного з під гніту ненависного гетьманського режиму працюючого Українського народу, поборників великої ідеї волі, праці і народного щастя. Слава народним героям, Слава українському народові»³⁵, що й було зроблено.

Таким чином, політика гетьманського уряду не змогла досягти головного завдання — здобути підтримку широких селянських мас, які становили основу тогочасного суспільства. Натомість, невдоволення гетьманською владою перейшло будь-які допустимі межі, про що переконливо свідчило серпневе повстання в Ніжинському повіті, а також думка відновлених демократичних органів самоврядування. Безперечно, у прагненнях П. Скоропадського було й раціональне зерно, але ті складні умови, у яких він та уряд спробували його посіяти в широкі маси, не дали очікуваного результату.

³⁵ ДАЧО, ф. 1785, оп. 1, спр. 45, арк. 3.